

Præsteindberetninger til Ole Worm. Bind I: Indberetninger fra Ålborg og Ribe stifter 1625–42, Kbh. 1970 (genoptrykt 1974), XXXIX + 295 s. Bind II: Indberetninger fra Århus, Fyns og Lunde stifter 1623–25, Kbh. 1974, XXVII + 331 s. Illustreret. Udgivet af Landbohistorisk Selskab ved *Frank Jørgensen*.

Indberetningerne i disse to bind har så godt som alle været udgivet tidligere. Fra 1779 tryktes således udtog af fynske beretninger fra 1623 i Suhms og Sandvigs 'Samlinger til den danske Historie' (I: 1, s. 70–92), tilsvarende fra Lunde stift 1624–25 (I: 1, s. 97–145) og den derhen hørende Bornholmsbeskrivelse 1625 (I: 2, s. 32–46). En løserevet bornholmsk originalberetning fra Pedersker sogn, antagelig sent 1624 eller tidligt 1625, findes i P. Skovgaards 'Beskrivelse over Bornholm' fra 1804 (s. 280–283). I to indbydelsesskrifter for Odense katedralskole 1811 udgav overlæreren Thomas Trojel indberetninger fra Fuglse herred 1624, hvortil manuskripterne siden er bortkommet. Fra 1874 udgav Oluf Nielsen i 'Danske Samlinger' indberetninger fra Ribe stift 1638–39 (2. r. IV, s. 1–126), fra Århus stift 1623 (2. r. VI, s. 142–161)¹ og fra Vends herred 1624 i Fyns stift (2. r. VI, s. 161–167). Endelig fremkom i 1911 indberetningerne fra Ålborg stift 1638 i 'Samlinger til jydsk Historie og Topografi' (4. r. I, s. 72–141) ved Hans Knudsen. Disse første og meget spredte deludgivelser følger manuskripterne efter samlinger, læg og bind, og skont en del af materialet siden er blevet overflyttet til Rigsarkivet, er denne opdeling bibeholdt. Udgivelserne er imidlertid for flertallets vedkommende ufuldstændige, præget af forskellige tiders udgivelsesprincipper og de tidligste af dem endog særdeles mangelfulde. Det er derfor glædeligt at se dem afløst af en samlet publikation til gavn for ikke blot historikere og lokalhistorisk interesserede, men også for materialets store kreds af benyttere inden for discipliner som folkemindevidenskab, topografi og stednavneforskning, for at nævne nogle.

Arbejdet, som Landbohistorisk Selskab fra 1964 har fået midler til fra Statens humanistiske Forskningsråd, dengang Statens almindelige Videnskabsfond, er udført af arkivar, cand. mag. Frank Jørgensen med professor, dr. phil. John Kousgård Sørensen som tilsynsførende. Frank Jørgensen har forsynet udgaven med en fyldig og detaljrig indledning (bd. I, s. IX–XXVII) om baggrunden for materialet, indsamlingsforløbet og indberetningernes senere udnyttelse, efterfulgt af stiftvise beskrivelser af de enkelte arkivaliers data, indhold og overlevering (bd. I, s. XXXII–XXXIX og bd. II, s. IX–XXVII). Det iværksættende kongebrev af 11. aug. 1622 til biskoperne i begge riger er her aftrykt på grundlag af det originale missive fra Ribe bispearkiv, mens den specificerende spørgeliste, der udsendtes sammen med det, er gengivet efter Kancelliets kopibog (bd. I, s. XI f.). Adressatlisten, der deri er skrevet ind mellem missivet og specifikationen og som bl. a. afspejler biskop Anders Arreboes nylige afsættelse fra bispesædet i Trondhjem, er dog hverken medtaget eller nævnt i udgaven.

Udgavens to bind omfatter samtlige kendte antikvarisk-topografiske præsteindberetninger fra perioden, dog for Lunde stifts vedkommende alene Bornholm, idet den svenske filolog John Tuneld i 1934 besørgede udgivelsen af de øvrige beretninger fra stiftet under den mindre prangende titel: 'Prästrelationerna från Skåne och Blekinge av år 1624'.² Lidt bagvendt indeholder den danske udgaves bind I, med en enkelt undtagelse

¹ Beretningen fra Helgenæs i Mols herred trykt allerede i Nye Danske Magazin III, Kbh. 1810, s. 144–146.

² Skrifter utgivna av kungl. humanistiske Vetenskapssamfundet i Lund, bd. XVIII. Udgaven er side for side en minutios (i HT 10. r. III, s. 301 omtalt af B. Kornerup som »aldeles slavisk») gengivelse af forlæggets tekst og tegninger, så den til de fleste formål kan træde i stedet for dette. Hertil knytter sig særdeles omfattende tekstkritiske noter og realkommen-

fra 1625, lutter sene indberetninger fra to jyske stifter, mens rækkerne af tidlige er anbragt i bind II. Begrundelse for netop denne rækkefølge er ikke givet, men den synes at hænge sammen med, at der her, som i den meste tidligere litteratur med omtale af disse kilder, kun løseligt skelnes mellem indberetninger fra første halvdel af 1620'erne og fra slutningen af 1630'erne (bd. I, s. XIV f.). Materialet er i overensstemmelse med indsamlingsmåden nok inddelt efter stifter, men i øvrigt behandlet, som var det blot flere sider af samme, altså Ole Worms, sag. Udgiveren erkender tendensen til daterings- og indholdsmæssige grupperinger (bd. II, s. XII f.), men ser ikke, at disse så nøje følger kildernes enkelte samlinger, at grænserne derigennem aftegnes for ikke mindre end *tre* større indsamlinger i tidsrummet.³

Herreder og sogne er opstillet efter Traps 'Danmark' (jvf. afsnittet om udgivelsesprincipper i bd. I, s. XXIX-XXXI), men – som det påpeges – i adskillige tilfælde er reglen fraveget på grund af forandringer i herredsinddelingen visse steder, forskelle mellem det verdslige og det benyttede, gejstlige herred, og hvor der er indgivet en sammenhængende beskrivelse for hoved- og annekssogne. Bornholmsbeskrivelsen fra 1625, der fremtræder som en oprindelig redaktion af indberetninger, hvoraf kun originalen fra Pedersker sogn synes bevaret,⁴ er således meddelt ubrudt efter manuskriptet, når bortses fra, at Pedersker-beretningen er indsat efter ø-beskrivelsens omtale af sognet. Tilsvarende er f. eks. Fuglse herred 1624 gengivet i samme opstilling som i hovedkilden, Trojels udgave, men uden at det her kan begrundes af en gennemgribende *tekstredaktion*. Derimod er afskriften af de fynske beretninger fra 1623 meddelt i tillempet Trap'sk orden, formentlig fordi afskriften er lagt til grund for udgaven i det omfang, originalindberetningerne mangler, dvs. med undtagelse af Gudme herred, – og fordi de originale beretninger fra Vends herred 1624 har skullet indpasses sognevis side om side med afskriftens. På samme vis er 1625-indberetningen i bind I, brevbogskoncepten fra Egtved sogn, puttet ind mellem sognebeskrivelser fra slutningen af 1630'erne (s. 200 f.). Havde materialet i 1600-tallet været samlet og indbundet, ville det vel have været naturligt i en udgave at følge den da fastlagte orden. Som anført i udgavens stiftvis og i denne sammenhæng meget nyttige indledninger ligger de originale indberetninger fra Ålborg stift 1638 imidlertid som løse ark og papirslapper i læg efter herred, og en stor del af indberetningerne fra de øvrige stifter svarer hertil, men er blot senere blevet indbundet efter stift eller nødtørfigt hæftet efter herred. Det kan dog diskuteres, om man finder det hensigtsmæssigt på denne måde at bryde overleverede, omend i de fleste tilfælde ikke oprindelige, helheder og skabe nye, som hverken følger kronologien, emneafgrænsningerne eller kildesamlingerne – og for den sags skyld altså heller ikke Trap.

Indberetningernes mange skitser, sognekort og inskriptionsaftegninger af runer og

tarer (dog uden oversættelse af latinske passager), litteraurfortegnelse, stednavne-, person- og sagregistre foruden en indledning, der uforpligtende nævner Ole Worm som mulig initiativtager til indsamlingen (anf. arb., s. XIII).

³ Svar på missivet af 11. aug. 1622 er indberetningerne fra Århus stift, kopien fra herrederne på selve Fyn samt i original Gudme herred og Føns-Ørlev pastorat (bd. II, s. 117-119). Som svar på *andre* spørgsmål kendes indberetninger fra 1624-25 fra Lunde stift og fra Fyns stift Vends herred i original og (en ikke for god afskrift, samt) udgaven fra 1811 af indberetninger fra Fuglse herred – og endelig fra Ribe stift en koncept i Egtvedpræstens kopibog. Den *tredje* indsamling fandt sted i 1638-39, og her er bevaret materiale fra Ålborg og Ribe stifter.

⁴ Bd. II, s. 180 ff. At denne – som anført i bd. II, s. 171 – skulle være svar på 1622-missivet, kan ikke godtages, da dens indhold klart svarer til emnerne i de øvrige beretninger fra stiftet.

'munkeskript' er fotografisk gengivet med transskription af deres forklarende tekst og stednavne. Opstillingen af kortenes navnestof i udskrifterne kunne nok med fordel have fulgt forlægget lidt nøjere, og det havde næppe heller skadet overskueligheden, om verdenshjørneangivelserne var taget med, ligesom f. eks. Dejbjerg-præstens navnestof også fra nabosognene (bd. I, s. 160) må siges at høre til indberetningen. Til gengæld skal udgiveren roses for sin særdeles dygtige gengivelse og tydning af de rene tekst-afsnit, der sine steder byder på en ganske vanskelig opgave på grund af udvisket eller sjuksket skrift og materialets tilstand. En række fejllæsninger i de tidligere udgaver er undgået i denne, og en del af dennes er opført i rettelseslisten i bind II (p. 331). Gengivelsen er stort set bogstavret med tydelig markering af usikker læsning, og hvor forkortelser er opløst, er de manglende bogstaver for det meste indsat i kursiv. Lidt inkonsekvent er dog eksempelvis 'm.p.' efter mange præsters underskrift aldrig opløst, hvorimod tilsvarende 'm.m.' ikke blot er fyldt ud, men i de fleste (!) tilfælde tillige oversat i note.

Der er ikke gjort skel mellem anvendelsen af gotisk og latinsk og særlig udhævet skrift i manuskripterne, og datidens meget individuelle brug af tegn og store og små begyndelsesbogstaver er normaliseret efter moderne retskrivning. Almindeligvis er dette også af mindre betydning, men i ét tilfælde ville en mere skrifttro gengivelse, som f. eks. Tunelds, have gjort det nemmere for læseren at se det urigtige i udgiverens oplysning om, at sammenligner man de to beretninger fra Bornholm, »er det indlysende, at begge beskrivelser er skrevet af samme person, hvilken altså må være sognepræsten i Pedersker Hans Ravnholdt« (bd. II, p. XXV), hvis udaterede indberetning om sognet er signeret. Sammenligningen kan dog ikke være gennemført med helt tilstrækkelig akkuratess, for ser man efter, viser skriften i sognebeskrivelsen sig at være klart gotisk med undtagelse af sognenavnet 'Sancte Peders' ét sted og tre af de gange, ordet 'item' optræder; desuden begynder over 70 % af manuskriptlinierne med stort bogstav uanset ordklasse (blot ikke, hvor lineskift har delt et ord), ligesom beretningen i det hele taget har et stort antal versaler. I ø-beskrivelsen er der færre versaler, færre end 20 % af linierne indledes med stort begyndelsesbogstav, og dertil er dens skrift mindre gennemført gotisk, idet f. eks. 'e' og 'r' næsten overalt er af rent latinsk type (se illustrationerne i bd. II, s. 174 og 184 f.). Forskellen understreges også af fælles, centrale ords uens stavning og af, at der trods stor lighed i emner vedrørende sognet ikke er verbaloverensstemmelse endsige markant sammenfald i udtryksmåder. Ø-beskrivelsen har tidligere været tillagt landsprovsten Jens Pedersen (bd. II, s. XXIV), og det er der altså *ikke* nogen grund til at ændre på!

Det er således ikke så meget udgaven af teksterne som beskrivelsen af deres baggrund og formål, der giver anledning til kommentarer. Særlig må der tages kraftigt forbehold over for de to binds dristige fællestitel, da det hviler på en langt yngre tradition (hvis grundlag tilmed kun er – de ældre – dele af det her udgivne), at indberetningerne skulle være til Ole Worm.⁵ Ikke desto mindre er materialets tilknytning til ham i den grad betonet i udgaven, at synspunktet får karakter af at være en styrende forudsætning snarere end resultat af en undersøgelse! Når udgiveren hævder (bd. I, s. X), at »der kan næppe være tvivl om, at det var Worms voksende interesse for de danske runeindskrifter og for antikviteter i det hele taget, ... som har været den vigtigste årsag til udsendelsen« af missivet i 1622, så modsiges det allerede både af spørgelistsens indhold og af dens form. To poster taler her om *historiske dokumenter* i kapitlernes arki-

⁵ Således i Suhms og Sandvigs udgivelser og udbygget i E. C. Werlauffs banebrydende afhandling »Om Ole Worms Fortjenester af det nordiske Oldtidsstudium« i Tidsskrift for nordisk Oldkyndighed, I, 1832, s. 288 ff.

ver, ved kirkerne og hos private, én om stedlig *tradition* vedrørende historiske lokaliteter og begivenheder, og listens sjette og sidste post drejer sig om runisk tælle måde, stjerners navne, gamle skikke, om gammel mønt, vægt og mål 'såvel af de flydende som af de tørre; ligevis for klæder og for veje'⁶ med det formål at 'oplyse vore *danske historier* og udlede vort folkeslags fortid'. Kun punkt 3 – i sig selv næsten en torso af et missive om aften tegning af runer – peger i retning af Worm, og desuden på en anderledes ophavssituation, ved at fremtræde som et afsluttet hele, ved at have emnebestemmelserne affattet på rent dansk, hvor resten af listen har sådanne termer på latin, og ved som indleveringsfrist og -adresse at have 'straks' og 'udi Kancelliet' over for andre posters 'til påske' og 'hid i Kancelliet'.

Emnekombinationen og spørgelistens lidet harmoniserede form, som sammenholdt med tidligere, statslige indberetningsbegæringer også er usædvanlig ved ikke at være indarbejdet i missivets tekst, må skyldes kansler Christen Friis og ligeså det noget stakåndede punkt 5, om runekalendere (han ejede selv en), der gør spørgsmålet om runisk tælle måde relevant og peger på hans sporing af Worms arbejde.⁷ Kansleren kendte meget vel sin nabos runologiske interesser og havde allerede i foråret 1622 taget skridt til at skaffe ham oplysning om eller måske kontakt til den svenske pionér på området, Johannes Bureus.⁸ Spørgelistens tredje punkt turde være udslag af samme hjælpsomhed og altså indsat, nu der *alligevel* skulle indsamles. Worms aktive indsats i forbindelse med opstillingen synes begrænset til dette. Heri kan også ses en årsag til hans lidt distante tone i et brev fra 1641, hvor han første og eneste gang omtaler initiativet og da blot tilføjer, at 'det indsamlede har stået til min rådighed' (bd. I, s. XVIII). Hverken denne formulering eller andre belæg giver dækning for Frank Jørgensens påstand, at »sandsynligvis har hele materialet været overladt til Worm ved kanslerens mellemkomst uden klausuler og har vel været henlagt i hans bibliotek sammen med hans formodentlig store samling af håndskrifter« (bd. I, s. XIX). Det fremgår af et andet af Worms breve, fra november 1622, at hans interesse i indsamlingens resultat næppe har omfattet stort mere end runestens antal, art og *hvor* de fandtes – uøvede præsters afskrifter kunne allerede på dette tidspunkt ikke opfylde hans krav!⁹

Spørgelistens øvrige poster kan bedst forklares som kanslerens samlende redaktion af og tilføjelser til et forlæg på latin. Herfra synes emnebestemmelserne overtaget i koncentrat, og de peger klart på historie i videste forstand som indsamlingens årsag og formål. Således er ordren da også blevet forstået på det sjællandske landemode den 9. okt. 1622 og af biskop Gjødesen i Århus¹⁰ – hvilket tilbageviser Frank Jørgensens for-

⁶ »Pannorum, viarum« har Frank Jørgensen forstået som »marker og veje« (Skriv- og Rejse-Kalender 1973, s. 86), men »pannus« betyder »tøjstykke«, i pluralis »klæder«, og ordparret er objektivt genitiv til handlingen at måle, hvorfor spørgsmålet må gælde lille over for stor *målestok*.

⁷ Ellen Jørgensen, *Historieforskning og Historieskrivning i Danmark*, 1964, s. 117. Breve fra og til Ole Worm (ved H. D. Schepelern), I–III, 1965–68, nr. 384, nr. 436 og nr. 489. Kanslerens kalender omtales udførligt i Anden Bog af Worms »Fasti Danici«, 1626.

⁸ H. F. Rørdam (udg.), *Historiske Samlinger og Studier*, IV, 1902, s. 289 (Acta Consistorii, 6. XII, 1617). *Historiska handlingar . . . rörande Skandinaviens historia*, Ny följd XXVI, 1, Stockholm, 1920, s. 15 og 35 (Peder Galts depescher, udg. af Nils Ahnlund).

⁹ Breve fra og til Ole Worm, nr. 116. Heri peges frem mod Jon Skonvigs og andre udsendte medarbejders virksomhed.

¹⁰ KB, Gl. kgl. Saml. 3190, 4° (kronologisk ordnede »Acta Synodalia Selandica«). Udga- ven, bd. II, s. 3 og s. 38. Både her og i flere af indberetningerne nævnes »rigets historier« som formål og »(den kongelige) historicus« som modtager.

modning om, at biskopperne skulle have tænkt på Worm som den, der »egentlig skulle bruge det indsamlede stof« (bd. I, s. XVI).

Uheldigvis nævner indberetningerne ingen navne, men sammenholder man spørgelists indhold med historiske arbejder ved denne tid, viser adskillige træk i den kgl. historiograf, Claus Christoffersen Lyskanders trykte som utrykte værker og papirer sig særdeles forenelige med punkterne 1, 2, (3), 4 og 6. Det vil føre for vidt her at komme ind på de omstændigheder i den forsigtigt formulerede bestalling af 4. sept. 1616, i hans position og forhold til kansleren, og i ændringen af hans arbejdsmæssige orientering efter Pontanus' udnævnelse i 1618 til samme embede, der samstemmende kunne betinge et ønske om indsamling af andet og mere materiale, end Huitfeldt havde haft til sin rådighed eller ønsket at bruge.¹¹ Her skal blot nævnes et eksempel fra hans første større arbejde, 'De danske Kongers Slectebog' (tr. 1621, udk. 1622), hvori han indledningsvis gennemgår en række kildetyper, han mener vil gøre nytte i historisk forskning, bl. a. runeindskrifter, billeder – især portrætter – og mønter. Først og fremmest har han dog opmærksomheden henvendt på 'membraner, pergamenter, dokumenter' etc.: »Thi naar wi offuerseer Rigens samlede oc henlagde *Archiver*, huad Domkirkerne / Closterne / Præsterne oc mange aff den gemeene mand haffue optegnet / samled oc effterladet«, må det skønnes, at langt fra alt er udforsket, men endnu meget er at hente rundt omkring.¹² Tidligere historiografers bestræbelser og statens indsamlinger af historiske arkivalier kommer han ind på ved flere lejligheder, således også i den senere, utrykte fortale til hans planlagte, store krønike, og heri findes tillige befolkningskarakteristikker, lidt om skik og brug, erhverv og økonomi, inden for rammerne af en kortfattet landsbeskrivelse; og tilsvarende er der saglig dækning for flere af spørgeлистens traditionshistoriske m. m. emner i hans (vistnok) ældre latinske opstilling af 116 kapitelloverskrifter for en omfattende Danmarksbeskrivelse og -historie.¹³ Skønt direkte belæg for en nøjere sammenhæng savnes, synes det på den skitserede baggrund ikke urimeligt at se indsamlingen iværksat primært til støtte for Lyskanders arbejde.

Indberetningerne fra Vends herred 1624 præsenteres i udgaven som tilsyneladende »indkaldt, fordi de første har været utilfredsstillende« (bd. I, s. XIII) – til trods for, at *intet* i beretningerne underbygger påstanden. Svarene omfatter sognenes placering i forhold til og afstand fra Middelfart, byers og herregårdes antal, beliggenhed og navne, bonders antal (et enkelt sted opregnes med et suk: onde og gode), enestegårde, møller og huse, men hverken runer, traditionsstof, antikviteter eller omtale af historiske dokumenter eller begivenheder!

Beretningerne fra Fuglse herred 1624 svarer stort set hertil, men der synes her tillige spurgt om kirkernes *navne*, og det har afstedkommet en del traditioner og etymologisk hjemmestrik.¹⁴ Provsten og 8 (af 12) præster har på forskellig vis ordet 'chorographia' (steds- eller areal-beskrivelse) indflettet. Koncepten fra Egtved sogn i Ribe stift anfører lokaliteterne ud fra verdenshjørner og afstande til henholdsvis Kolding og Vejle og har også lidt navne-etymologi. Med mindre variationer indeholder beretningerne fra Lunde stift, som en provst har det, »*Fortegnelse paa huis Sognepræster / Adelsgaarde /*

¹¹ H. F. Rordam, Claus Christoffersen Lyskanders Levned, 1868, s. 59 ff.

¹² Anf. arb., s. XII og s. XVIII; runeindskrifter bruges som kilde, s. 35 og s. 192 f. (kritiseret af O. W. i »Breve«, nr. 93, dat. 8. nov. 1621).

¹³ Landsbeskr. på 52 tætskrevne sider i KB, Ny kgl. Saml. 887, 4°. KB, Ny kgl. Saml. 585, fol. (afskr. i KB, Gl. kgl. Saml. 2433, 4°, med titlen »*Idea dispositionis Historiarum Danica*«).

¹⁴ Præsten i Østofte (bd. II, s. 159–166) synes at have fået speciel instruks – fordi han ikke havde svaret i 1623?

Sogner / Byer / Torper / Møller etc. som findes vdi Ferszherret«, hvortil provsten i Gärds herred føjer: »item, huesz gamle documenter j Skouff eller Marck, Som Mand end nu haffuer kundett Opspørge«, eller med Vester Sallerup-præstens ord, »Gammel Snach oc Tale«. ¹⁵ De fleste steder er de to emnekrede holdt klart adskilt, i de gennemredigerede herredsberetninger tydeligere end i de blot afskrevne. De historisk-folkloristiske emner er specielle for dette stift, og specielle for denne indsamling ved ud over en lang række topografiske traditioner at svare om '(gamle mænd, som omgås med) rimstokke' og folkelige månedsnavne, et emne, præsten i Norra Åsum skriver en lærd afhandling på hele tre (trykte) sider om. ¹⁶

Traditionsprosa, rimstokke og månedsnavne og et fåtal runer optræder således kun i de indberetninger fra 1624–25, som lakuner gør det umuligt at sammenligne med tidligere beretninger! Disse emners udførlige behandling i Lunde stift må skyldes, at den 'lærde' provst, Bertel Knudsen Aquilonius, på en eller anden måde har grebet forstyrrende ind i 1622-ordrens videregivelse og i det mindste med hensyn til runerne har opfatte missivet som stilet til ham personlig – eller at han af biskop Mats Jensen har fået overdraget denne side af indsamlingen som stiftets 'fagmand'. ¹⁷ Worms spørgsmål på den ikke kendte indsamlingsordre fra 1624 er andre end i 1622, og hans formål har bl. a. været at få materiale til 'Fasti Danici'. ¹⁸ Indsamlingens hovedformål ligger imidlertid klart inden for de 'chorografiske' emner, som indberetningerne fra de forskellige stifter har fælles. Hvem eller hvad der først og fremmest er samlet ind til, kan det være vanskeligt at afgøre, omend verdenshjørne- og afstandsangivelserne i en del af materialet giver et fingerpeg, der ikke modsiges af beretningernes øvrige oplysninger: Korografi og korttegning er sider af samme sag, og initiativet skal muligvis ses som led i planlægningsfasen forud for en kortlægning af landet. Dette ville også gøre stednavneremserne relevante som kartografisk nomenklatur og give holdepunkter for triangulation i marken. Igen savnes direkte belæg, men adskillige bestræbelser i ind- og udlandet ved denne tid støtter hypotesen. ¹⁹ Under alle omstændigheder er det misvisende blot at kalde dette materiale for indberettet til Ole Worm, ligesom det ikke bør sættes i bås med det ældre fra indsamlingen 1622–23.

Det samme gør sig gældende i forbindelse med beretningerne fra Ålborg og Ribe stifter 1638–39. Af dem fremgår initiativet at være kanslerens, men også her mangler den iværksættende ordre og specifikation. Det er ikke nødvendigt at gå nærmere ind på udgiverens opstillinger af deres gennemgående emner (bd. I, s. XXXIII og s. XXXVIII), dog bør nok tilføjes, at der udtrykkelig må være spurgt om navnestof og sandsynligvis

¹⁵ Tuneld, 1934, s. 47, s. 59 og s. 82.

¹⁶ Tuneld, 1934, s. 70–73.

¹⁷ Breve fra og til Ole Worm, nr. 124 (samt nr. 137 og nr. 145, der giver indblik i Knudsens lidt ynkelige poseren og hang til selvhævdende overdrivelser); en speciel ordre »fra hof-fet« til Knudsen om at foretage en større runologisk undersøgelsesrejse omtales alene i dette brev fra ham selv, men ud fra andre af hans breve samt kronologiske kriterier forekommer det ikke urimeligt at se den påståede ordre til ham som blot hans egen ønsketænkning. Se også H. F. Rordams biografiske skitse i Kirkehistoriske Samlinger, 3. r. III, s. 241 ff.

¹⁸ Anf. arb., s. (40) 45–48 (om månedsnavne). At Worm har kendt disse indberetninger, ses af brugen af verdenshjørneangivelser i forb. m. Vissmarlövs-stenen: Tuneld, 1934, s. 10 f. over for O. W.s »Breve«, nr. 206.

¹⁹ Kancelliets Brevbøger, 10. aug. 1622 (til Pontanus, om dansk nomenklatur på og trykning af søkort), 24. sept. 1622 (om kobberstikning af landtavler), 23. juni 1625 (til Ålborg-biskoppen – elev af Thyge Brahe – om tegning af Jyllandskort, indsendelse af *sogneregister* m. m., og afskrift af *runer* »efter medfølgende anledning«). N. E. Nørlund, Danmarks Kortlægning, I, 1944, s. 30 ff.

også om retnings- og afstandsangivelser.²⁰ Fælles for beretningerne fra de to stifter er, at de emner, der ikke har med runer eller 'antikviteter' at gøre, vil være synlige på stedet og følgelig kunne bruges i korttegnning. Den mest iøjnefaldende forskel er, at der i materialet fra Ribe stift findes 24 sogne- og 1 herredskort (bd. I, s. XXXIX). Om indsamlingens årsag er kartografi – og i så fald er der tale om støtte til den kgl. kartograf og professor i fortifikation og matematik ved Sorø Akademi, Hans Willumsen Laurembergs igangværende arbejde²¹ – kan vel ikke siges med fuld sikkerhed, men Worms andel i initiativet har igen blot været at gennem kansleren få et par af sine emner føjet på en spørgeliste af i øvrigt anden art. Som nævnt (ovf., note 19) kendes i det mindste ét tidligere tilfælde, hvor spørgsmål om runer er blevet hægtet på et kartografisk initiativ, og sagligt synes en gentagelse af kombinationen nærliggende.

På denne baggrund kan betegnelsen 'præsteindberetninger til Ole Worm' næppe opretholdes: Worms formål er det fælles *sekundære* i de tre indsamlinger, og indsamlingerne er biting i hans arbejde. Det er klart, at herved bliver samtidig udgavens opstilling af indberetningerne i ombrudt orden særlig uheldig.

En del mindre unøjagtigheder kunne påpeges – biskop Borchardsens notat på et brev fra 1642 er således *ikke*, som hævdet, en »meddelelse til sognepræsten« (bd. I, s. XVII, og s. 265) – men de fleste af dem kan en grundig læsning af teksterne og kontrolopslag af henvisninger og bogtitler m. v. dog afsløre.

Udgaven har mange hjælpemidler for benytteren, f. eks. en liste over de fleste ældre, *danske* ord og udtryk (bd. II, s. 326–330), der giver nyttige, omend noget kortfattede forklaringer og 'oversættelser', som i en lang række tilfælde har karakter af kommentar og derfor nok med fordel kunne være anført som note til teksten. Således betyder 'residentz' jo ikke generelt 'præstegård', og 'alter gulf' tilsvarende ikke 'kirkekor'. Overinspektør, dr. phil. H. D. Schepelehn har med vanlig omhu og ekspertise oversat de latinske afsnit af teksterne i note-form. Man kunne ønske, det samme var gjort også ved spørgelisten til den første indsamling (jvf. ovf., note 6), og det ville have nemmet overblikket, om oversættelserne havde været sat med anden petit, f. eks. kursiv, end Frank Jørgensens noter og meget sporadiske realkommentarer. Fru Kousgård Sørensen har sammen med professor Kousgård Sørensen udarbejdet et fuldstændigt stednavne-register (bd. II, s. 194–304) og et ikke mindre udførligt personnavneregister over mennesker og sagnkikkelser i indberetningerne (bd. II, s. 305–323). Generelt, men især på denne baggrund stikker det i øjnene som en beklagelig mangel, at der til et så omfangsrigt og mangeartet stof ikke er nogen form for emneregister.

Det bør ikke overses, at adskillige af udgavens diskutabile punkter – og man kommer ikke udenom, at der er lidt vel mange – hænger sammen med eller er ligefrem udsprunget af udgiverens forenkende overbetoning af Ole Worms rolle i forbindelse med indsamlingerne, fordi derved også relevansen af en lang række i øvrigt korrekte oplysninger svækkes. Men bortset fra disse udenværker er der god grund til at glæde sig over, at det centrale, indberetningernes tekst, kort og tegninger sammen med de indledningsvise beskrivelser af selve kilderne, i denne udgave fremtræder smukt i en tilgængelig form, der til de fleste almindelige formål fuldtud tilgodeser rimelige krav til praktisk anvendelighed og hvis gengivelse af de enkelte tekster må siges at være af tilfredsstillende standard.

Henrik Andreas Hens

²⁰ Præsten i Nørre Omme nævner »polhøjde« (bd. I, s. 146).

²¹ N. E. Nørlund, 1944, s. 49 ff.